

Тема 1. Психологія вищої школи, її предмет, завдання та методи

План

1. Предмет і основні категорії психології вищої школи як нової галузі психологічної науки. Завдання психології вищої школи на сучасному етапі реформування вищої освіти в Україні.
2. Зв'язок психології вищої школи з іншими науками.
3. Методологія і принципи психологічного дослідження.
4. Дослідницькі вміння. Етика дослідника.

1. Предмет і основні категорії психології вищої школи як нової галузі психологічної науки.

В умовах усвідомлення кризового стану вищої освіти та пошуків науково обґрунтованих шляхів виходу з нього виникає і розвивається психологія вищої школи.

Систематичне дослідження психолого-педагогічних проблем вищої освіти розпочалось у 60-х роках ХХ століття. Найвагомими науковими здобутками того часу є роботи С. І. Архангельського та С. І. Зинов'єва, в яких ґрунтовно проаналізовано навчальний процес у ВНЗ і закладено теоретичні основи розв'язання проблем оновлення вищої школи. Вони є авторами перших навчальних посібників із проблем навчання у вищій школі. Це було поштовхом для появи низки досліджень, в яких вирішення завдань вищої освіти почало розглядатися в контексті психологічних особливостей студентського віку та психологічних явищ, які породжуються умовами вищого навчального закладу (О. А. Абдулліна, А. М. Алексюк, Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, О. О. Бодальов, І. А. Зімня, О. В. Киричук, Н. В. Кузьміна, В. Т. Лісовський, О. Г. Мороз, Д. Ф. Ніколенко, В. І. Носков, Н. М. Пейсахов, П. І. Підкасистий, Н. І. Пов'якель, В. О. Сластьонін, С. Д. Смирнов, Н. Ф. Тализіна, Н. В. Чепелева, В. М. Чернобровкін, В. О. Якунін та ін.).

Вагомі наукові здобутки в розробці актуальних проблем психології вищої школи належать українським ученим. Так, зокрема, П.М. Пелех працював над проблемою профорієнтації старшокласників, яку він вважав важливим складником їхньої майбутньої професійної підготовки; психологічні засади формування особистості майбутнього вчителя в умовах педагогічного ВНЗ були предметом дослідження Д. Ф. Ніколенка; психологічне обґрунтування методів і прийомів навчання у вищій школі вивчав А. М. Алексюк; психолого- педагогічні умови професійної адаптації молодого педагога досліджував О. Г. Мороз; психологічні засади оптимізації

взаємин викладачів і студентів вивчав В. В. Власенко та ін. В. М. Галузинський і М. Б. Євтух є авторами навчального посібника «Основи педагогіки і психології вищої школи в Україні» (1995 р.) За редакцією академіка О. Г. Мороза в 2001 р. вийшов друком навчальний посібник «Педагогічний процес у вищій педагогічній школі», 2003 р. – «Педагогіка і психологія вищої школи», а в 2006 р. – «Викладач вищої школи: психолого- педагогічні основи підготовки».

Об'єктом психологічної науки є соціальні суб'єкти, їхня діяльність, зв'язки і відношення.

Предметом психології вищої школи є особистість викладача та студента в їхній розвивальній педагогічній взаємодії. Вона досліджує роль «особистісного чинника» при впровадженні інноваційних технологій навчання та виховання у ЗВО, психологічні умови і механізми становлення особистості майбутнього фахівця в системі ступеневої вищої освіти (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр).

Психологія вищої школи вивчає закономірності функціонування психіки студента як суб'єкта навчально- професійної діяльності та специфіку науково-педагогічної діяльності викладача, а також соціально-психологічні особливості професійно-педагогічного спілкування та взаємин викладачів і студентів.

Психологія вищої школи – це наука, що вивчає закономірності функціонування психіки студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності та специфіку науково- педагогічної діяльності викладача, а також соціально-психологічні особливості професійно-педагогічного спілкування та взаємин викладачів і студентів.

Основними категоріями психології вищої школи є *навчання, розвиток, виховання* в єдності та взаємозв'язку, що визначається загальним поняттям *едукація*.

Понятійний апарат психології вищої школи становлять такі поняття, як «професійна спрямованість», «професійна соціалізація», «професійна ідентичність», «навчально- професійна діяльність», «Я-концепція студента», «професійно- педагогічне спілкування», «студентська академічна група», «професіоналізм», «адаптація», «професійна готовність» тощо.

Завдання психології вищої школи на сучасному етапі реформування вищої освіти в Україні

Основна ідея реформування системи освіти в Україні – це поетапне трансформування національної системи освіти до європейського геокультурного простору, підняття престижу вітчизняних дипломів про

вищу освіту. Ці ідеї конкретизуються в таких **завданнях**:

- готувати фахівців із вищою освітою до подальшої самостійної безперервної самоосвіти, озброїти їх методами теоретичного мислення й наукового пізнання;
- навчити орієнтуватися в потоці інформації, яка нарощує темпи збільшення обсягу;
- виховувати потребу в подальшій самоосвіті та професійному самовдосконаленні.

Психологія вищої школи як наукова і прикладна галузь розв'язує низку науково-дослідних, діагностично-корекційних і практичних завдань.

Актуальні науково-дослідні завдання психології вищої школи:

- психологічне обґрунтування професіограми сучасного фахівця вищої кваліфікації (педагога, психолога, менеджера, інженера тощо), на основі якої має розроблятися державний стандарт змісту спеціалізації професійної підготовки в системі ступеневої вищої освіти;
- виявлення соціокультурних, соціально-психологічних, індивідуально-психологічних і дидактичних чинників соціалізації особистості майбутнього фахівця, щоб проектувати індивідуальну траєкторію професійного становлення кожного студента протягом усіх років його навчання;
- вивчення психологічних закономірностей діалогу студента і комп'ютера та розробка психологічних основ комп'ютеризації навчального процесу у вищій школі;
- дослідження психологічних проблем підготовки науково-педагогічних кадрів, становлення особистості майбутнього викладача протягом навчання в магістратурі та аспірантурі;
- вивчення психологічних засад наукової творчості, вдосконалення професіоналізму й підвищення педагогічної майстерності викладачів.

До діагностично-корекційних завдань психології вищої школи належать:

- розробка методів професійної орієнтації старшокласників для свідомого обрання ними відповідного фаху та обґрунтування системи професійного відбору молоді до ЗВО;
- діагностика настанов студентів щодо самих себе задля формування позитивної «Я-концепції» – ядра особистості майбутнього фахівця;
- визначення рівня психологічної готовності першокурсників до навчання у вищій школі та розробка передумов їхньої успішної адаптації;
- вивчення стану взаємин викладачів і студентів для налагодження оптимальної педагогічної взаємодії, конструктивного розв'язання

можливих міжособистісних конфліктів.

Серед найважливіших **практичних завдань психології вищої школи** в період реформування вищої освіти в Україні є такі:

- розробка наукової, психолого-методичної бази для контролю за процесом, повноцінністю змісту та умовами психічного розвитку студентів, їхнім особистісним зростанням і професійним становленням (зокрема в умовах кредитно-модульної системи навчання);
- психологічна експертиза змісту робочих програм із вивчення навчальних дисциплін, які повинні вміщувати всю технологію опанування знаннями;
- обґрунтування оптимальних форм навчально-професійної діяльності та спілкування студентів, які сприяють засвоєнню ними всього розмаїття професійних функцій і важливих соціальних ролей;
- розробка особистісно-орієнтованих технологій навчання студентів, психологічне обґрунтування інноваційних дидактичних проєктів і педагогічних експериментів у вищій школі;
- пошук ефективних шляхів (методів і засобів) забезпечення фундаментальної психологічної підготовки студентів, підвищення рівня їхньої загальної культури та психологічної компетенції як передумови демократизації, гуманітаризації та гуманізації освіти;
- надання психологічної допомоги та підтримки всім учасникам педагогічного процесу, особливо в періоди особистісних криз і професійного самоствердження.

2. Зв'язок психології вищої школи з іншими науками

Психологія вищої школи має тісні **зв'язки з іншими галузями психології**: педагогічною психологією, віковою психологією, соціальною психологією, психодіагностикою, психологією наукової творчості, психологією праці, акмеологією, психофізіологією дорослої людини, анатомією і фізіологією молоді, ергономікою:

- зв'язок із педагогічною психологією визначається необхідністю розв'язання завдань управління педагогічним процесом, забезпечення умов ефективного учіння студентів, обґрунтування шляхів організації виховання майбутніх фахівців;
- зв'язок із віковою психологією забезпечується загальним принципом аналізу студентського віку як пізньої юності або ранньої дорослості;
- соціальна психологія дає загальні орієнтири для аналізу

студентської групи, визначення етапів її розвитку, забезпечення умов ефективності педагогічного спілкування і взаємин викладачів зі студентами;

- на принципах діяльнісного підходу, який розроблено О. М. Леонтьєвим у загальній психології, аналізується як діяльність студентів – учіння, так і науково-педагогічна діяльність викладача.

Є зв'язок психології вищої школи також з психодіагностикою, психологією наукової творчості, психологією праці та іншими самостійними галузями психологічної науки.

Останнім часом інтенсивно розвивається акмеологія – галузь психологічної науки, яка вивчає феноменологію, закономірності та механізми розвитку людини на щаблі зрілості, зокрема досягнення нею високого рівня професійної майстерності. Педагогічний менеджмент – спеціальний напрямок теорії менеджменту, який досліджує управління навчальним закладом, організаційну роботу з класом, академічною групою, студентською аудиторією.

Міждисциплінарні зв'язки психології вищої школи представлені такими галузями наукового знання як філософія вищої освіти, економіка вищої освіти, соціологія вищої освіти, історія вищої освіти, методологія наукового психолого- педагогічного дослідження, педагогіка вищої школи, методика викладання фахових дисциплін, основи професіоналізму і педагогічної майстерності викладача, педагогічний менеджмент.

3. Методологія і принципи психологічного дослідження.

Дослідницька діяльність у вищій школі є основним засобом перевірки ефективності педагогічних впливів на студентську аудиторію. Це єдине джерело дієвого пізнання особливостей студентського віку, умов становлення студентів як фахівців і професійного зростання їх як особистості. Психологія вищої школи – наукова галузь, оскільки використовує наукові методи, щоб описувати й пояснювати психолого-педагогічні феномени, які мають місце в освітньому просторі вищого навчального закладу.

При розв'язанні конкретних завдань дослідження важливе значення має ставлення дослідника-науковця до основних категорій науки та визначення своєї методологічної позиції, провідних теоретичних поглядів.

Методологія (від гр. μέθοδος – шлях дослідження, спосіб пізнання та λόγος – слово) – вчення про методи пізнання та перетворення світу.

Методологія в широкому розумінні – вчення про структуру, логічну організацію, висновки і засоби діяльності в галузі теорії та практики (О. Г.

Спіркін, Є. Г. Юдін). У вужчому значенні методологія вказує наці шлях пізнання, отримання і пояснення необхідних фактів, вияв і розкриття закономірностей явищ, які досліджуються. Це система взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих методів.

Як відомо, розрізняється: а) філософська методологія – система діалектичних методів і принципів, які є найбільш загальними і діють на всьому полі наукового пізнання та конкретизуються через загальнонаукову і часткову методологію; б) загальна методологія – сукупність загальніших методів (наприклад, методи загальної психології є одночасно її методами і загальною методологією для окремих психологічних галузей: вікової, соціальної, педагогічної психології, психології вищої школи та ін.; в) часткова (спеціальна) методологія – сукупність методів у кожній конкретній науці.

Загальна і спеціальна методологія дозволяє створити концепцію дослідження того чи іншого явища та аналізувати експериментальні й емпіричні факти під кутом зору їх загальнотеоретичного розуміння.

Методологічні питання вивчення тієї чи іншої психологічної проблеми можуть мати як теоретичний, так і вужчий, конкретний або прикладний характер.

Загальна і спеціальна методологія дозволяє розробити концепцію дослідження того чи іншого явища та аналізувати емпіричні факти й експериментальні результати відповідно до їх загальнотеоретичного розуміння.

Одним із методологічних напрямів сучасної психологічної науки є системний підхід (Б. Ф. Ломов), який полягає в уявленні, вивченні та конструюванні психологічних явищ і об'єктів як системи. Системне дослідження характеризується:

- 1) підходом до досліджуваного явища, об'єкта як цілого;
- 2) розкриттям стійких компонентів і зв'язків між ними, які утворюють структуру системи, тобто забезпечують її впорядкованість і організацію;
- 3) знаходженням вертикальних і горизонтальних структур, перші з яких передбачають різні рівні та їх ієрархію;
- 4) управлінням, за допомогою якого розвивається система, реалізуються зв'язки між різними компонентами та рівнями.

Часто термін «методологія» використовується як еквівалент поняття «науковий метод», оскільки єдиною прийнятною методологією є наукова методологія, а провідним принципом дослідження – **принцип науковості**.

Які ознаки наукового підходу до вирішення проблеми психологічного дослідження?

По-перше, проблема повинна бути визначеною. Визначити проблему означає охарактеризувати її так, щоб вона стала доступною ретельному дослідженню. Вміння сформулювати проблемне питання залежить від спостережливості науковця, його допитливості, здатності помітити щось нове й цікаве, що виходить за межі відомого психологічного знання.

По-друге, проблема повинна бути викладена так, щоб її можна було пов'язати з сучасною теорією та відомими емпіричними фактами. Без урахування чинних підходів і наукових даних щодо її розв'язання результати дослідження не будуть становити ніякої цінності, адже психологія – це набагато більше, ніж зібрання «сирих» фактів. Вони повинні ще певним чином бути систематизовані та проінтерпретовані в ракурсі психологічної теорії і примножених знань. Для дослідника це означає опрацювання якомога повнішого обсягу наявних наукових джерел (наукова література, електронна база даних, архівні матеріали відомих експериментів тощо). Визначається предмет і мета дослідження.

По-третьє, повинна бути сформульована гіпотеза, яка потребує перевірки. Гіпотеза повинна бути узгодженою з теоретико-методологічним підґрунтям і однозначно вираженою, щоб її можна було підтвердити або відхилити результатами дослідження.

По-четверте, повинна бути визначена процедура дослідження (етапи, конкретні методи і методика дослідження). Можливості дослідника безмежні до тих пір, доки він ретельно може здійснювати відповідний експериментальний контроль.

По-п'яте, збір фактів, їх аналіз, узагальнення і пояснення. Важливо, щоб факти заслуговували довіри. Для цього треба знати, яка кількість фактів є достатньою та як їх можна перевірити на доказовість (це забезпечується методами математичної статистики).

По-шосте, формулюються висновки, які є теоретичним підґрунтям для визначення теоретичної значущості і наукової новизни результатів дослідження.

У психологічному дослідженні є логічні етапи (від поставленої проблеми до висновків), а також загальні правила (принципи), дотримання яких є обов'язковим для отримання достовірного матеріалу.

Головним таким принципом є **принцип об'єктивності**, реалізація якого забезпечує надійність, однозначність результатів і неупередженість автора при фіксації фактів та їх інтерпретації. Це важливо тому, що наші суб'єктивні (особистісні) настанови можуть створювати серйозні перешкоди на шляху розуміння поведінки людини. Ми привносимо в оцінку психологічних фактів власні уявлення і свої цінності, які сформувалися в

нашому унікальному минулому досвіді. Саме тому треба враховувати валідність і надійність методів дослідження, а зібрані емпіричні дані повинні пройти перевірку на статистичну достовірність.

4. Дослідницькі вміння. Етика дослідника.

На початку дослідження потрібно встановлювати довірливі дружні стосунки. Не можна займати позицію того, хто перевіряє. На успіхи і невдачі треба реагувати стримано, емоційно нейтрально. Якщо хвалити, то за старанність і роботу. Краще не говорити про помилки (за винятком, коли це потрібно за умовами експерименту).

Темп проведення бесіди повинен відповідати індивідуальним особливостям піддослідного (давати час подумати, якщо це потрібно). Уникати всього того, що відвертає увагу.

Етика наукового дослідження або принципи гуманізму при психологічному дослідженні:

1. Неприпустимо завдавати шкоди ні психічному, ні фізичному здоров'ю піддослідних.

2. Не посягати на основні права людини, особливо коли досліджуються діти або люди поважного віку, тобто ті, хто дуже від когось залежні («Не зашкодь!»).

3. Дослідник повинен спиратися на позитивне, шукати резерви для вдосконалення та створювати умови для реалізації прихованих можливостей. Навіть коли результати негативні, піддослідний повинен відчувати свою значущість, бути впевненим у досягненні позитивного результату наступного разу.

4. Етика наукового дослідження передбачає попередню згоду людини (з 8-річного віку) брати участь у дослідженні. Добровільна участь і одержана від піддослідного інформація ніяк не винагороджується.

5. Потрібно дотримуватися конфіденційності виявлених результатів, зокрема про можливі наслідки дослідження, особливо при таких негативних оцінках: «низький рівень», «схильний до агресії», «низька самооцінка» тощо, а також неадекватно високих показниках. Хоча учасники дослідження мають право отримувати інформацію про себе, але в формі, доступній їхньому розумінню. Одночасно обережно треба ставитися до їх психічного здоров'я.

6. Потрібно організовувати дослідження (особливо для молодших) цікавим, забавним, рівним для всіх учасників та інформативним (особливо для старших).

7. Діяльнісний підхід до вивчення психіки полягає в дослідженні студента в різних видах діяльності, особливо в навчально-професійній діяльності – провідній діяльності студентського віку.

Дослідницькі вміння викладача-дослідника:

1. Уміння виокремити проблемну ситуацію, побачити її. Для цього необхідні знання теорії стосовно проявів явища та критеріїв його оцінки.

2. Уміння точно сформулювати питання відповідно до проблемної ситуації. До того ж уникати узагальнень на основі поодиноких фактів, а також висувати пояснювальні припущення для належного тлумачення фактів, особливо якщо одержані факти не відповідають гіпотезі. Важливо фіксувати суперечності в отриманій інформації.

3. Уміння аналізувати і співвідносити різні тлумачення понять, знаходити пояснення суперечливим думкам.

4. Володіти різним інструментарієм пояснення (аналіз, порівняння, узагальнення, конкретизація, систематизація тощо).

5. Володіти понятійним апаратом науки, чітко визначати зміст поняття, яке використовується в дослідженні.

6. Наукова проникливість, здатність критично оцінити добути результати та визначити перспективи подальшої розробки проблеми.

Отже, психологія вищої школи як наукова галузь психологічної науки володіє всім спектром методологічних засобів (методів і прийомів) для дослідження всього загалу психологічних проблем, розв'язання яких сприяють вдосконаленню навчально-виховного процесу у ЗВО, підвищенню якості вищої освіти та особистісному зростанню майбутніх фахівців.